

VOJMIR KLJAKOVIĆ

Jedan napis o Vladimiru Nazoru iz narodnooslobodilačke borbe

Prilog proučavanju života i djela Vladimira Nazora

Još je ostala gotovo sasvim neispitana djelatnost umjetnika — književnika, slikara, kipara, kompozitora, glumaca — učenjaka iz svih sfera naučnog rada i drugih stvaralaca koji su se u oslobodilačkom ratu opredijelili za NOP. Najviše ih je boravilo na slobodnom teritoriju, a neki su prividno pasivni ostali u okupiranim gradovima ili djelovali kao ilegalci.

Djela tih ljudi, bez obzira na vrijeme njihovog dolaska na slobodni teritorij ili ilegalnog djelovanja na okupiranom teritoriju, ostala su zabilježena, iako još nedovoljno istražena.

Najpoznatijim imenima koja su se uključila u tokove revolucije pripada hrvatski pjesnik Vladimir Nazor. Nadahnut duhom oslobodilačke borbe, hrabrošću boraca i patnjama naroda, Nazor je ovjekovječio svoja svjedočanstva mnogim većim i manjim djelima poezije i proze, okušao se štoviše i kao propagator i tumač novih stremjenja. Ostali su brojni tragovi njegovog stvaralaštva u ratu, koji — može se pouzdano reći — nisu svi ispitani ni poslije rata objavljeni. To je posebna tema za historičara književnosti.

Nazorov dolazak s pjesnikom Ivanom Goranom Kovačićem na slobodni teritorij, na samom prijelazu 1942/1943. godine, zabilježen je u sačuvanim dokumentima. Tito je već 5. siječnja 1943. godine javio Kominterni:

»Na našu slobodnu teritoriju došao je iz Zagreba veliki hrvatski pjesnik i književnik, sedamdesetogodišnji Vladimir Nazor, član Jugoslavenske akademije znanosti. Zajedno sa njim pobjegao je od ustaša i hrvatski književnik Goran Kovačić. Veliki pjesnik Nazor sa oduševljenjem govori da je spreman da da posljednje dane svoga života za stvar za koju se bore partizani. On će napisati izjavu za objavljivanje preko 'Slobodne Jugoslavije'.«¹

Vijest o Nazorovom dolasku u partizane brzo se proširila po cijeloj zemlji, na slobodnom i okupiranom teritoriju. U pozdravnom članku *Vjesnik* je pisao: »Neka se grizu zagrebački, beogradski i londonski izdajice. Vladimir Nazor, veliki pjesnik, hrvatski patriota, apostol iskrenog i pravog bratstva medju jugoslavenskim narodima, Slaven Vladimir Nazor je na strani partizana, Narodno-oslobodilačke Vojske, na strani svoga naroda, protiv tuđinskih tirana i njihovih domaćih izdajničkih slugana.«

¹ Arhiv CK SKJ, br. 16963/332.

Nazor je oduševljeno dočekan i okružen pažnjom, posebno Vrhovnog štaba. Njegova pisma Titu i pisma upućena njemu, mjere koje su poduzimane za njegovu sigurnost, smještaj, putovanje, ishranu i slično, još su jedna tema o Nazoru u ratu. U jednom pismu Titu Nazor piše:

»Dragi družo Tito,

Šaljem Ti ova dva pisma na čitanje, da i po njima vidiš kakvim blis-
stavim junačkim duhom sjaju tvoji borci. Ne radi se o meni. To su dokumenti
o njima. I kako lijepo pišu!

Ja se naglo oporavljam i radim, jer imam sada uvjeta za to.

Veoma hvala na divnim jabukama...

Pozdravlja zahvalni
Nazor²

Te ljudske impresije i odnosi, koje je Nazor pjesnički i prozom izražavao od trenutka kada je stupio na slobodni teritorij (»Čamac na Kupi«) do doživljene slobode, nisu samo prilog književnosti nego i saznanju o ljudima i vremenu u kome su doživljeni.

Prema onome što dosad znamo, o Nazoru je manje pisano u publikacijama iz rata, nego što je on pisao. Razlog tome je što se nije našlo dovoljno »autoriteta« koji bi imali što novo da kažu o njemu, da široke slojeve naroda upoznaju s njegovom ličnošću i njegovim djelom. Zbog toga je mnogo pisama koja su mu slali pojedinci, jedinice i masovne organizacije — samo djelomično objavljeno u njegovim djelima — a malo radova o njemu. Nazor je bio patriot, pjesnik, partizan, »naš stari«. U tom jednostavnom rječniku sadržano je sve što je karakteriziralo njegovo djelo i opredjeljenje.

Ipak je ostalo nekoliko u ratu objavljenih članaka o Nazoru — čovjeku, patriotu i pjesniku. Tiskani su u nekim manjim listovima i biltenima, najčešće kao vijest, rjeđe kao sadržajan prilog. Posebno su o njemu tiskane, koliko nam je do sada poznato, svega tri skromne brošure. Prva, štampana u siječnju 1943. godine, zapravo je pozdrav Vladimiru Nazoru.³ U njoj nepotpisani autor, uz ostalo, piše:

»Prometej Nazor, najveći hrvatski pjesnik koji je u nizu knjiga i pjesama slavio svojim borbenim stilom nacionalno oslobođenje, socijalnu pravdu, slavio junaštvo, pobunu i borbu, slavio snagu, sunce, svjetlo i ljepotu života, danas je raskinuo lance kojim su ga poput njegovog galijota pokušali prikovati — raskinuo da poput Prometeja da narodu vatru svoga srca, žar svoje riječi, snage i talenta.

Još jedan poraz ustaškoj tiraniji, još jedan udarac mraku i tmuni. Udarac Vladimira Nazora 'nepokornog barda' pogodio je u sred lica sve Hitlerove marionete u našoj zemlji.

Dolaskom ovog velikog hrvatskog kulturnog radnika, kojemu su, evo, riječi i djela usko povezani, ponovno je potvrđeno da prava i istinska umjetnost, kultura uopće nerazdvojno je povezana s narodom i njegovim životom, njego-

² Arhiv Vojnohistorijskog instituta, reg. br. 37-1, K. 10A.

³ Koliko je evidentirano, samo četiri ustanove u zemlji posjeduju originalni primjerak te brošure (vidjeti »Bibliografiju izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945«, Beograd, str. 442—3, red. br. 6140). Jedan primjerak posjeduje autor ovog priloga.

vom borbom i njegovim stremljenjima. Umjetnicima pak, i kulturnim radnicima mjesto je samo jedno — s narodom i uvijek s narodom.«

Druga brošura, objavljena u izdanju USAOH-a posljednjih mjeseci 1943. godine, posvećena je susretu Nazora i omladine u Otočcu. »Kada su izdajnici povelili hrvatski narod u strahovit ponor i propast, on je krenuo među ono divno grmlje i šiblje naroda, koje se neprestano širi, raste i buja«, zapisano je u njoj. To je motto Nazorova novog života.

Tako ga je osjetio i Moša Pijade, ali i doživio u ličnom kontaktu. O Pijadinom utisku sa susreta i predstavi Vladimira Nazora napisana je skromna brošura »Vladimir Nazor« kojoj je autor Moša Pijade (izdanje »Naprijed«, organ KPH 1944. godine).⁴ Pijadine meditacije i sjećanja su gotovo literarno izražena. Ali, to je samo prirodan izliv neposredne spoznaje o Nazoru čovjeku i pjesniku. Pijade ga promatra u ondašnjoj stvarnosti koja je dana »za najtvrdje prokušane borce naviknute na sve, što bi srušilo svaku drugu vojsku, a kamo li za njeznog starca«. Tekst ovog napisa u cjelini glasi:

»Vladimir Nazor, pjesnik, koji nikad nije mislio da će se baviti politikom i biti državnik, a sada je predsjednik jedne države i predsjednik jedne političke narodne fronte, navršio je, htio ne htio, još jednu godinu života i zakoračio u onu, kojoj neću da pomijem brojku, jer se iz nje pravo ulazi u sedamdesetu... Je li to starost?

Bio sam se zatekao u Slunju kada su poslije pet dana napornog puta stigla iz tajno napuštenog Zagreba dva hrvatska pjesnika. Jedan star, tanak i krhak, drugi mlad, plećat i snažan. Ali gle vražjeg starca. Već je u Zagrebu računao, da će na slobodnom partizanskom teritoriju negdje i na mene naići, pa odlučio, da će on biti najstariji partizan, te navalio da se ja primim toga zvanja. Odbio sam s mukom taj prijateljski napad uvjerivši ga, da ima i od njega starijih partizana. Njegovu zavist što imam pušku i revolver, a on nema još nikakvog oružja, zadovoljio je kasnije Peko Dapčević poklonivši mu revolver, ali ga Nazor nije nosio, jer je bio — težak.

Teškoće puta namučile su mu tijelo. Ali on je glasno davao izraza onom zadovoljstvu, koje je osjetio slično tolikim drugim starijim i slabijim drugovima koji su pošli u šumu sa zebnjom u duši hoće li izdržati tegobe 'šumskog' života, a koji su se svi ugodno iznenađivali videći da mogu izdržati i takve napore, za koje ni mladi i zdravi nisu držali da se dadu podnijeti, dok ih nisu proživjeli. Izdržavši te prve tegobe pokolebala mu se misao, koju je sebi bio stvorio riješivši se da podje u šumu — da li će izdržati možda samo tri mjeseca. Sutradan, na omladinskoj konferenciji, nije bio mlad samo u svojoj plamenoj riječi upućenoj omladini. Završivši govor skočio je sa stepenica ispred govornice, da i tim skokom dokaže baš pred omladinom svoju radost. Jednom riječi, htio je da bude mladić pod svaku cijenu.

Danas tražim od svih, da mu se to prizna. Ne da je mladi od mene, ali da je doista mladić. Valja prestati vezivati za njega onu frazu lednu i mrtvu kao nadgrobna ploča: 'Najstariji živi hrvatski pjesnik'. Ne obmanjujmo se. Vladimir Nazor je najmladi hrvatski pjesnik...

⁴ I tu brošuru iz rata posjeduje mali broj ustanova u zemlji (vidjeti: Bibliografiju izdanja u narodnooslobodilačkom ratu 1941—1945, Beograd, str. 481, red. br. 6631). Autor ovog priloga također posjeduje jedan originalni primjerak.

Dosta je bilo vidjeti ga ma u kojoj od tolikih teških situacija Četvrte i Pete ofanzive, ili progovoriti s njime samo malo riječi, pa razumjeti sve na ovom pjesniku. A ako si još prelistao njegove ranije zbirke pjesama, naročito 'Šikaru', nije ostajalo više nikakve tajne. Bilo ti je odmah jasno, kako i zašto je u tako visokoj dobi, tako nježna zdravija i krhka tijela, naviknut na gradsku udobnost i nježnu brigu jedine sestre oko svake sitnice u domaćoj povučeniosti, odlučio da krene u 'šumu', premda je držao da ni tri mjeseca ne će moći izdržati tegobe tog novog nepoznatog partizanskog života. Otići u šumu partizanima, puku koji se bori za slobodu, dati za tu borbu makar nešto od sebe! Možda stradati na samom pokušaju bjegstva, još prije nego što uzmogneš dati prvi glas od sebe iz slobode, ali bar svojim truplom na međi mraka i svjetlosti obilježiti svoj protest, ograditi se od mračnjaštva i zločina, dati svoj glas za budućnost.

Izmakao je srećno. A onda, ni 'šuma' nije odmah bila baš šuma. Slunj, Bihać, zamak grofa Berksa u Ostrošcu na Uni. Ali ta krasota nije dugo trajala. Hitlerovi generali dobiše zadatak, da unište Titovu vojsku. Poče Četvrta ofanziva. S Vrhovnim štabom počinje i Vladimir Nazor višemjesečnu kalvariju Četvrte i Pete ofanzive. Noći prolaze u napornim pokretima kroz šume i snijegom zavejane planine, odmori u pećinama i potocima, u jarcima i šikarama ne pružaju sna, jer su neprijateljski bombarderi neumorni od zore do mraka tražeći Titovu glavu. Petrovac, Oštreļ, Drvar, Glamoč, Livno, Rama, nezaboravna noć prelaska preko Neretve. Pentranje i puzanje uz zaleđenu Ljubinjū, preko čudno divlje Ljute. Predah između dviju ofanziva, sunčana Govza, Sandžak, Crno Jezero pod Durmitorom. A onda nagli prekid odmora i krvava trka preko Pive i Vučeva, Sutjeske i Zelengore, probijanje iz obruča smrti. Najuzvišeni je vojničko djelo ovoga rata tako bogatim herojskim podvizima Titovih partizana, veličanstvena epopeja gladi, zime, iznurenosti i smrti, epopeja koja je daleko nadmašila povlačenje srpske vojske kroz Albaniju 1915. Bile su to strahote za najtvrdje prokušane borce naviknute na sve, što bi srušilo svaku drugu vojsku, a kamo li za nježnog starca. U građanskom odijelu, sa sivim pustenim šeširom, s kojeg se osmjehivala crvena petokraka zvijezda, čudno je odskakao, pa ipak bio jedno s onom 'bolesnom i ranjenom čeljadi', koju je 'vojska vukla za sobom' i od koje su se i sami borci tako malo razlikovali:

Tjelesa leže ko satrvena; svi su
Udovi kao razlomljeni; bosim
Nogama krv se zgrušava na peti;
Kroz dronjke vidiš jednu ljudsku put
Što studen ju je grizla, glad je sušio
Kamenje i trnje bolo, a na licu
Sto pečata je udarila patnja.

('Vučevo')

Trebali su krajnji naponi svih tjelesnih snaga čovjeka da se izdrži. Još je više trebalo vjere, one vjere, koja je bila jedina sila, koja je toj nevidenoj vojsci kroz krv i leševе, glad i bolest, studen i dronjke, obećavala izlaz na sunčana polja, u voćnjake i hljeb, u pobjedu. Pogledajte onu fotografiju koja pokazuje visoko nad Pivom uski viseći most od razmaknutih gređica preko kojih oprezno korača starac Nazor, pogrbljen i pognute glave, dok most podrhtava pod svakim korakom. Nezaboravna slika, dokument ljudske veličine.

'Ludove, što to uradi? Gle, gdje si!
U što upade!'

('S partizanima')

Njegov mladi drug Goran Kovačić nije preživio nedaće Pete ofanzive. Mladi hrvatski pjesnik, koji je u pjesmi 'Jama' tako snažno oformio najžešći u ovom ratu ispjevani protest protiv ustaških pokolja nad Srbima, bio je ubijen od 'srpskih osvetnika', četničkih izroda, tih švapskih i ustaških saveznika. Prerezali su grlo, koje je tako iskreno i snažno grmjelo iz bratske hrvatske duše protiv ustaških zločina nad srpskom nejači. Nikada poštenije i čovječnije djelo pjesnika nije bilo grđe kažnjeno i nikad čelo ubice nije bilo ukaljano sramnijim zločinom. Čitajući Goranovu 'Jamu' pokoljenjima i pokoljenjima srpske omladine stezat će se srce nad zločinima, koji su izazvali takav krik pjesnika, ali isto tako i nad zločinom, koji je tome divnom galebu prerezao grkljan.

'Uzalud brojiš — ne ćeš prebrojiti!
Uzalud biraš — ne ćeš izabrati!
Dio smo one povorke, što nema
Kraja, što ide od iskona mračnim
Šumama zimskim, stazama od trnja:
Gdje jedan pada odmah drugi ustaje
... Biraš. Al mi smo svi jednako građeni,
Ista je jezgra u ljuskama raznim.

.....
Mi smo ti nova Tebanska legija
Što uvijek živi i koja se nikad
Ne mijenja: mi smo vječni, nepromjenljivi.'

('Prst')

Na strašnoj Sutjeski Nazor proživljuje svoju pjesmu 'Titov Naprijed'. Ali zar nije pjesnik mnogo godina ranije, iz sasvim drugih uslova mirnog života, već jednom sebe zamislio u istoj težnji:

'Al ja samo hodam. Mrak već pada. Gazim
Kamenjem i trnjem. Cilj — sveđ dalek. Halje
Razdrte, bos, trudan idem... ne! sad plazim
I na koljenima još se vučem dalje.
Jer ja moram ići, i ta želja ljuta
Mora da me mine. — K zidu divna grada
Nema l' za me nikad dolaska, oh, tada,
Bože, daj da umrem na sred ovog puta!'

('Putnik')

U svojim pjesničkim vizijama, Nazor je proživio i naslutio mnogo od onoga, što je zbilja sada na slaboga starca bacila ne štedeći. I patnje i veličine. Pjesnik 'Šikare' vidio je ostvarenje svojih stihova:

'Mru divovi, a gdje su rasli silnici
I bezbroj silnih ulica,
Puk nov već niče uz glas novih izvora
I uz pjev novih ptica.

U tebi sve je iz korjena pregnulo
Da sve što ima da,
I niko ne zna šta je dao i svačija
Ljepota ti je sva.
Zaludu zveči sjekira, plam ždere te,
Dažd kvasi, vjetar bije,
Ti danas mreš a sutra rasteš oštrija
I gušća nego prije.
Vi naše zemlje šiprazi i šikare
Vi posljednja nam nado.'

(‘Šikara’)

I zar je onda čudo što pjesnik, poslije svih preživjelih strahota i veličina, pošto su ga rumene i jedre srpske omladinke Like bolesnoga nosile kao srne uz neumornu pjesmu o Titu i njegovim partizanima, došavši u Otočac proživljuje ponovno i čita na priredbi pjesmu o radosti, pisanu 1918:

‘Oh, Radost! Radost! Radost!
Otvorite sva srca, sva vrata duše vaše!
Drugovi, tek danas počelo žiće naše
I prva naša mladost!’

‘Zar Vladimir Nazor nije zaista u svojoj prvoj mladosti najmlađi hrvatski pjesnik?’

Taj napis Moše Pijade prilog je našem upoznavanju Vladimira Nazora u oslobodilačkom ratu, ali i opusu Moše Pijade iz toga vremena.